

LA LACTÀNCIA MATERNA: UNA MIRADA HISTÒRICA/ANTROPOLÒGICA

Introducció

En aquest article s'analitzaran les diferències i les similituds en les experiències sobre la lactància materna al llarg del temps. S'han viscut importants canvis històrics i socials que han fet modificar la forma de concebre no només la lactància materna, sinó també el significat i el valor atribuït a la maternitat.

La hipòtesi inicial d'aquest treball és que les dones nascudes en la dècada de 1950, eren sovint encoratjades a no donar pit, perquè es tractava d'una pràctica deslegitimada en un entorn individualista amb valors classistes, tecnificats, medicalitzats i mercantilitzats. Les dones van créixer assumint que la lactància era cosa d'altres temps. A la dècada dels 1990 les polítiques al respecte de la lactància materna experimentaven un canvi. Davant l'alarmant descens del nombre de mares lactants anunciada durant la 27a Conferència Mundial de la Salut organitzada per l'OMS el 1974¹, on es va advertir dels efectes negatius de la lactància artificial², es va iniciar una promoció governamental per recuperar la lactància materna en els hospitals vigent avui dia³. En l'actualitat es critiquen les creences sobre les quals es fonamentava la lactància artificial que han tingut conseqüències no sempre positives per a la salut. A més, des de la dècada de 1980, l'accés a la informació i als estudis científics permet contrastar dades i decidir de manera més documentada i conscient el tipus de lactància a realitzar. Les dones que han estat mares en la dècada de 2010 tenen una actitud crítica respecte a certs hàbits individualistes de la societat «moderna» en la qual vivim⁴.

La lactància materna des d'una perspectiva històrico-antropològica

Des del Renaixement atribuïm al pit de les dones dos significats principals. D'una banda, s'atribueix al pit un erotisme i, d'altra banda, una funció nutricional. El pit eròtic és el de les dones aristòcrates. És el pit «no usat», símbol i instrument exclusivament eròtic-sexual. En canvi, el «nutrici» pertany a les mares de la classe treballadora. Aquest és el pit «usat».

Referència: ANA/FAM 4361 Josep Alsina Martí. Data: [1950-1960]

Serveix per alimentar tant als nens de les classes treballadores com de les aristòcrates. La pràctica de la lactància materna, està relacionada històricament, llavors, a les dones treballadores que al seu torn podien exercir de nodrissa, mestressa de cria, mainadera, dida, etc. a qui les dones aristocràtiques i burgeses⁵ delegaven per protegir els seus pits per al plaer de les seves parelles. La pràctica de la lactància materna reforçava, en aquesta època i fins a l'edat moderna, la separació entre les classes socials, creant una relació jeràrquica de classe entre les dones. Aquesta diferenciació social era també ètnica/racial i segueix persistint en la mentalitat d'algunes dones grans, fins i tot avui dia. Expressions com «sembles una gitana» o «sembles una negra» poden escoltar-se de boca de les dones de més edat davant les joves que reivindiquen públicament la lactància.

Aquests comentaris mostren que va existir una divisió radical tant entre instint i raó i, per descomptat, entre animal i humà. La construcció social de la lactància està en relació entre natura i cultura. Si bé es percep com un fet natural perquè la llet humana és un fluid biogenètic que es produeix a través d'un procés fisiològic universal. És també una pràctica

Autora:

Ingrid Blanc Gimeno
Antropòloga i Col·laboradora de
l'A xiu Etnogràfic

1 Durant la 27a Conferència Mundial de la Salut es va comunicar: «La lactància natural és el mètode d'alimentació més adequat i convenient per al desenvolupament harmònic de l'infant; Advertint que cada vegada es tendeix més a abandonar aquesta pràctica per influència de diversos factors socioculturals i ambientals».

2 Alguns dels riscos als quals se sotmet el lactant que no és alletat és: un major risc de mortalitat post-neonatal durant el primer any de vida i un major risc de mort sobtada del lactant (Comitè de lactància materna de l'Associació Espanyola de pediatria 2010:10).

3 A Andorra hi ha la «Guia de Maternitat» del SAAS del 2010.

4 Aquesta hipòtesi sorgeix d'un treball etnogràfic previ que s'emmarca en una investigació més àmplia realitzada per al treball de fi de grau en Antropologia Social i Cultural de la Universitat de Barcelona.

5 Durant aquesta època el saber popular creia que durant el període de lactància la mare no podia tenir relacions sexuals perquè es temia que la qualitat de la llet no fos òptima.

cultural ja que no només requereix incorporar un aprenentatge, sinó que permet simbolitzar i crear vincles socials i de parentiu⁶ que són diferents depenent del context històric, econòmic i social. Sent així part dels processos d'enculturació entre les generacions.

Com Douglas es refereix a *Símbols naturals*, el control social sobre les dones s'articula segons la jerarquia sociocultural de la societat: «El cos, com a mitjà d'expressió, està constret per les exigències del sistema social que expressa (...). A un control social fort correspon un control corporal igualment estricte» (1988:97). I afegeix: «Un sistema social complex imposarà formes de conducta que suggereixin que, en la relació entre els éssers humans, a diferència de la relació entre animals, no intervé el cos. Per expressar la jerarquia social s'utilitzaran diferents graus de descorporeització» (Ibid: 97). Aquestes cites en particular són rellevants per al present anàlisi, que es fonamenta en el fet que el cos de la dona reproduceix els poders i els perills de la societat, que exigeix ocultar els processos fisiològics femenins en funció del nivell socioeconòmic al qual pertany.

A mitjan segle XIX⁷, la revolució industrial, les idees del Liberalisme i la Il·lustració fonamenten les bases per a un canvi en els mecanismes socials de control i de poder sobre el cos, i particularment sobre la llet materna. Un dels resultats dels avenços tecnològics i de la Industrialització, va ser la creació d'un mercat entorn a la llet infantil. Es va veure reforçada al segle XX després de la invenció de la pasteurització de la llet de vaca que va comportar a consolidar un nou mètode de criança. En aquest context, les mares que volien practicar la lactància materna es trobaven immerses en un ambient desfavorable en el qual l'hegemonia era la lactància artificial. Aquest nou mètode es va tornar progressivament dominant a Europa a partir de la dècada dels anys 60 i 70. Mitjançant les recomanacions mèdiques associades a la lactància⁸ va disminuir el nombre de mares lactants, incrementant l'ús del biberó. En certs camps socials el biberó es va convertir en un símbol de modernitat, emancipació i alliberament femení. Donar el pit va començar a ser considerat antiquat i per a gent pobre. En conseqüència, es van trencar «les relacions i identitats creades durant segles i amb elles el significat cultural de la llet humana» (Soler, 2011:198).

A partir d'una societat de normalització com la nostra, com subratlla Bentham (1989), el poder doctrinal i la biomedicina compleixen una funció disciplinària (actuen sobre el cos) i

una funció reguladora (intervenen en els processos biològics). A través de la norma disciplinària i reguladora entorn al cos femení, es produeixen categoritzacions socials excloents. És a través d'aquests mecanismes que s'articulen el poder disciplinar i la medicina científica occidental hegemònica. En particular, tot allò que estigui fora de la norma, com les dones que donen el pit a demanda i prolongada, es torna motiu de judici, d'exclusió i de rebuig.

Foucault subratlla també el caràcter positiu del poder, que manipula el cos i produeix discursos, sabers, moralitats i veritats vigents en totes les pràctiques socials: «Gran atenció dedicada al cos, al cos que es manipula, al qual es dóna forma, que s'educa, que obeeix, que respon, que es torna hàbil-útil» (1979:140). El poder, i en particular el poder biomèdic, defineix i marca el cos i la sexualitat de les dones-mares. El cos és, al mateix temps, cenyit i coaccionat pels referents culturals. Com explica Douglas (1978) citant Mauss (1936): «No hi ha un tipus de conducta natural. Tota acció porta en si la petjada d'un aprenentatge i molt especialment la conducta sexual que està estretament relacionada amb la moralitat». La definició i els usos del cos, incloent la sexualitat i la reproducció, són, llavors, una construcció sociocultural.

Des de mitjans del segle XX a Europa es va transformar la forma de concebre el procés de l'abans, durant i després del part. Es va deixar de concebre com a treball de dones i

6 A partir de l'obra d'Ausona la lactància és compresa «com connexió, participació, comunicació, reciprocitat i vincle de parentiu entre mare i fill/a». (2013:72)

7 Al segle XIX després de l'auge tecnològic es va instaurar la idea que els metges tenien l'obligació d'ensenyar i educar les dones sobre la maternitat, lactància i criança. Deixant de banda, la saviesa de les dones i la solidaritat femenina.

8 Algunes recomanacions sobre la lactància materna durant els anys 60-70 eren: endarrerir el moment de la primera presa rebutjant el calostre, determinar un temps d'espera entre presa i presa, fixar un temps de durada de la presa i es recomanava barrejar la llet materna amb llet artificial o amb llet de vaca, aigua i suc de taronja. (Ausona, 2013: 117)

llevadores, pertanyent a l'àmbit privat i íntim, per a ser controlat en un hospital, augmentant així el seu grau de medicalització i l'intervencionisme biomèdic en mans dels homes ginecòlegs. Els cossos de les embarassades es van començar a veure com cossos malalts, i el procés de la maternitat va passar a ser observat i tractat com un «trastorn» que requeria una atenció personalitzada⁹.

Segons la teoria foucaultiana, el poder estableix un discurs de «poder-saber-veritat» que estructura i defineix els comportaments humans a través de l'oposició entre «veritable-normal-sa/racional» i «fals-anormal-malalt/irracional», per establir l'ordre públic i obtenir el benestar social. L'articulació del poder a través de diverses formes de control, dominació i disciplina dels cossos creen i reproduïen rols, lleis i normes que regulen les activitats i comportaments humans a través d'alguns dispositius, i, en particular, la repressió de la sexualitat, l'apropiació dels parts, la interferència de tots els cicles vitals femenins i la creació de rols. Els cossos identificats com dones estan avui encara associats culturalment a la idea de la reproducció biològica amb totes les tasques que això comporta. L'intervencionisme biomèdic sobre el cos de les dones embarassades i en el puerperi segueix present en l'actualitat. Com subratlla Aler (2006: 17): «La societat espanyola presenta una de les taxes més altes d'intervencionisme tecnològic, mèdic i hospitalari en l'embaràs, part i criança, per sobre dels marges estimats necessaris per l'OMS».¹⁰ En el puerperi, la medicina exerceix un control principalment en la presa de decisions sobre la lactància, ja que són els professionals sanitaris els que decideixen el moment de la primera presa, el nombre de preses durant el dia, l'interval d'aquestes, la introducció o alternança amb la lactància artificial i el moment i la forma d'introduir aliments complementaris o substitutius a la llet materna.

Ahora, seguint les indicacions de l'OMS, els Ministeris de Salut de diversos països europeus, com Andorra, han començat a fer campanyes per promoure la lactància materna en els hospitals. La «cultura» i les pràctiques biomèdiques, llavors, estan canviant. Avui coexisteixen diferents models biomèdics en el camp de la ginecologia-obstètrica, alguns més o menys «intervencionistes». Hi ha diversos hospitals que adopten protocols de part respectat o «naturalitzat». Encara falten protocols unificats sobre lactància materna, i això és un problema, però sí que es promou la lactància materna, molt més que en el passat¹¹. Pel que fa a la medicalització de la reproducció, els seus efectes no són

sempre només negatius, des del punt de vista de l'autonomia femenina: la introducció massiva de l'anticoncepció i la legalització de l'avortament en molts països occidentals, han portat a la desvinculació de la sexualitat de la reproducció, garantint una major autonomia a les dones i contribuint a modificar les relacions i identitats de gènere. A més, a partir dels moviments feministes, als anys 60, van advocar pel principi d'igualtat entre homes i dones: ja no era possible formar una família basada en una divisió rígida de rols, entre la dona dedicada a la cura de la família i al treball domèstic no remunerat, no reconegut ni valorat socialment i l'home dedicat al treball assalariat fora de la llar. En conseqüència, les dones van entrar en massa a les escoles i universitats, i en el món del treball assalariat. Tots aquests canvis contribueixen a explicar perquè avui la maternitat ja no és considerada, en la nostra societat, l'únic destí o el principal deure social de les dones i perquè en molts països europeus, i sobretot en els països del Sud, com Andorra¹², on hi ha escasses polítiques de conciliació família/treball, hi ha hagut un declivi de la natalitat important en les últimes dècades.

Avui dia les dones que defensen i promouen la lactància materna a demanda i prolongada¹³ a través de fòrums i de grups de suport a la criança conceben la maternitat, la criança i, en concret, la lactància materna com un espai per l'empoderament femení i la transformació social, posant en dubte l'ordre hegemònic socioeconòmic modern i neoliberal, que ha desvinculat l'acte d'al·leitar de la maternitat. Consideren que les dones tenen dret a dedicar temps i cures als seus fills com els seus fills tenen dret a rebre la cura de les seves mares a través de la lactància prolongada.

Mamand, el grup de suport a la lactància materna d'Andorra

9 El procés de patologització i deshumanització dels processos reproductius s'anomena: Violència obstètrica.

10 El nombre de cesàries a Andorra triplica la recomanada per l'OMS. És de 34 per cada 100 parts.

11 Segons les dades elaborades per l'INE i el Ministeri de Sanitat Espanyola durant el període 2011-2012 a les sis setmanes del naixement, un 66,16% s'alimenta amb lactància materna exclusiva i un 27,63% amb lactància artificial. No obstant això, als sis mesos aquests percentatges són oposats amb un 28,53% de lactància materna exclusiva i un 53,05% de lactància artificial.

12 Com es mostra a l'annex A el nombre de naixements a Andorra en el període 2015-2016 és el 3,99% menor que el període anterior.

13 La lactància materna «prolongada i a demanda» vol dir que la mare dona el pit sempre que el seu fill/a ho vulgui i com ho vulgui sense horaris preestablerts. Trencant els models de producció actuals, el consumisme imperant i les nostres nocions hegemòniques sobre la sexualitat, la maternitat i com a «individus».

En els grups de suport mutu de lactància materna critiquen el model de vida dominant, en el qual la producció i el treball assalariat són molt més valorats que la (re)producció i el treball de cura. Aquestes dones valoren la maternitat, parlen de la importància del vincle amb els seus nadons i/o del retorn a les pràctiques de supervivència dels nostres avantpassats. Algunes d'elles es comparen amb la dona de les coves, que protegien i alimentaven amb els seus cossos als seus fills. La majoria es basen en el mètode de criança amb afecció¹⁴. En aquesta forma d'entendre la criança per part de les mares pro-lactància, consideren, a més que la participació masculina en la criança és fonamental en els primers anys de vida i la relació pare-fill/a¹⁵ és igual d'important que la relació matern filial. En aquest camp, Gutman (1998), una psicopedagoga argentina especialitzada en família, criança i psicologia femenina en el puerperi, ha escrit diversos llibres divulgatius sobre la importància de la lactància materna, que són sovint citats en els grups de suport de la lactància, explica: «la lactància és manifestació pura dels nostres aspectes més terrenals i salvatges que responen a la memòria filogenètica de la nostra espècie» (1998:32). «Donar de mamar és despulgar-se de les mentides que ens hem explicat tota la vida sobre qui som o qui hauriem de ser. És estar poderoses, com llobes (...). Molt relacionades amb les mamíferes d'altres espècies en la seva total inclinació cap a la cria» (ibid.:33).

Horsey, D (2012) «Breastfeedingmoms shock shopping mall busybodies» The Los Angeles Times

<http://articles.latimes.com/2012/jul/12/nation/la-na-tt-breastfeeding-moms-20120705> [Consulta: 1 d'agost de 2017]

Aquestes dones, que s'inspiren en l'eco-feminisme¹⁶ reivindiquen l'associació, positiva, de la dona amb la natura. Les mares pro-lactància defensen el dret que té tota mare i tot nadó¹⁷ d'alletar i ser alletat. Exerciten la dimensió política de

la lactància, creant una ruptura en la dicotomia públic-domèstic característica de la societat occidental. Els seus arguments es suporten per les pautes de les Nacions Unides a través de les seves agències UNICEF i l'OMS. No obstant això, algunes dones i mares, que volen practicar una lactància materna prolongada, de vegades, es veuen oprimides per discursos i pressions socials que els converteixen en dones resistents i lluitadores per no seguir la norma establerta. Com s'observa en la imatge on es veu una dona alletant un nadó en un centre comercial davant d'un cartell publicitari de sostenidors, i els guàrdies de seguretat li prohibeixen que l'alleti en públic. Aquesta imatge irònica ens demostra que la lactància materna està en tensió entre el públic i el privat. I al mateix temps, posa en relleu el doble significat dels pits femenins. Tant Gutman com altres autores citades en els grups de lactància, promouen una lactància a demanda i sense límit de temps, ja sigui pit o biberó. El que és més important, del punt de vista d'aquestes autores, no és tant, o només, la qualitat de la llet (teta versus biberó) sinó el quan donar la llet als nens/es i fins que ells/elles la vulguin i com vulguin. Com afirma Gutman, la relació entre mare i fill/a que s'estableix a través de la lactància és crucial perquè el fill/a creixi sa, tant des del punt de vista físic com psicològic. Aquestes dones, llavors, posen en dubte els valors dominants en la nostra societat, en particular l'individualisme i la concepció de la dona/mare com un individu autònom i independent, desvinculat de la criança, amb l'objectiu de crear futurs adults amb les mateixes característiques.

14 La criança amb afecció es basa en l'instint matern: d'amor infinit cap a al fill, instint de protecció i sentit de supervivència mamífera. Es tracta d'un discurs essencialista del qual es col·loca en contraposició al discurs de «mare desnaturalitzada»

15 L'ésser pare-suport i formar un triangle de la lactància és una cosa que els pares no haurien de deixar passar i és una experiència molt enriquidora i plaent tant a nivell individual, per a tots els seus membres, com a nivell familiar. (La lliga de la Llet Internacional, 2007)

16 L'eco-feminisme és un corrent de pensament del moviment feminista internacional, que sorgeix durant la dècada de 1960 que reivindica la «reconciliació de la Humanitat amb la Natura i la Mare Terra».

17 Segons Massó Guijarro (2015) la nostra societat és «Adult centrista» tant amb els nens com els adults en general.

Conclusions

S'ha mostrat que, durant el procés d'aprenentatge i de socialització, les dones són criades dins el marc i definició del que s'entén per ser «bona» i «dolenta» dona i/o mare. Les característiques que s'atribueixen a la una i a l'altra són determinades, no només per coneixements del «poder-saber» dominant de la biomedicina, sinó també pels significats tradicionals i familiars que giren al voltant de la lactància materna i defineixen l'ideal de maternitat i també de les experiències individuals.

Culturalment s'ha esperat que les dones transmetin la cultura a partir de les formes i les tècniques de criar, així també haurien d'inculcar com pensar, com sentir i com actuar sota el marc racional i dins el sentit moral i comú socialment acceptat i compartit. La lactància és, doncs, una construcció social d'un procés biològic i natural a què les dones poden o no, vincular-se i sentir-se fortes i «apoderades». O, pel contrari, la lactància pot ser un impediment per a un altre tipus de dones. Així mateix, s'ha constatat en l'estudi la necessitat d'algunes mares de crear grups d'ajuda mútua i solidaritat.

La criança compartida és recurrent per trobar tant respostes sobre els seus sentiments com per al reconeixement i l'aprovació de la resta. Així mateix, la lactància com a fet cultural, ha anat canviant de significat i creant noves mirades entre una generació i una altra. Tenint això com a conseqüència, diferents concepcions d'una mateixa pràctica i establint, entre les dues generacions, pressions socials i tensions per la pèrdua de la continuïtat de la cultura. D'aquesta manera, veiem com hi ha diferents maneres d'imaginar-se i de construir-se com mare i diferents formes de viure i de donar significat a la maternitat i a la lactància materna.

L'article ha volgut mostrar que hi ha una polisèmia tant en l'ús del terme llibertat com el d'empoderament. A tots dos conceptes se'ls atorguen diferents definicions depenent de qui els fa servir i del context històric-econòmic. D'una banda, algunes dones atribueixen l'empoderament i la llibertat a la independència i l'autonomia econòmica. D'altra banda, altres dones fan èmfasi en la necessitat de recuperar el poder del cos femení. En definitiva, tots dos conceptes es fan servir per reivindicar el seu dret a decidir i posar en entredit els discursos hegemònics patriarcals de la societat occidental.

Annex A

Govern d'Andorra, Departament d'Estadística (2016): *Notes de Premsa: Dades de població 2016 – Moviments naturals*

Evolució naixements per parròquia

	1990	2000	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	% Variació 2016-2015
Canillo	22	29	45	54	47	44	36	38	31	-18,4%
Encamp	86	137	166	129	119	102	110	97	92	-5,2%
Ordino	15	35	71	57	57	59	38	47	46	-2,1%
La Massana	58	71	98	103	91	86	61	88	72	-18,2%
Andorra la Vella	218	210	219	204	209	177	197	195	189	-3,1%
Sant Julià de Lòria	68	74	86	92	85	65	72	72	76	5,6%
Escaldes-Engordany	161	142	143	154	129	104	125	122	127	4,1%
Total de naixements	628	698	828	793	737	637	639	659	633	-3,9%

BIBLIOGRAFIA

- AIER, I. (2006) *Una visión sociológica de la transformación de la maternidad en España: 1975-2005*, Universidad de Sevilla. Sevilla
- AUSONA, M. (2013) «Encara li dones el pit?» Tabús occidentals envers els usos de la corporalitat en la criança» *Quaderns-e de l'Institut Català d'Antropologia*. Núm. 18 (1)
- DOUGLAS, M. (1988) *Simbolos naturales*. Alianza Editorial. Madrid
- ESTEBAN, M. (2010) «La maternidad como cultura. Algunas cuestiones sobre lactancia materna» en Enrique Perdiguer y Josep M. Comelles (eds.): *Medicina y cultura: estudios entre la antropología y la medicina*, Barcelona, Edicions Bellaterra, 2000, pp. 207-226.
- FOUCAULT, M. (1979) *Vigilar y castigar: nacimiento de la prisión*. Siglo XXI. Madrid
- GUTMAN, L. (1998) *La lactancia Salvaje*
<http://www.elblogalternativo.com/2009/05/02/la-lactancia-salvaje-de-laura-gutman/> [Consulta: 1 d'agost de 2017]
- MARRE, D. (2011) «Las construcciones culturales sobre la maternidad, la paternidad, la infancia y el ámbito laboral» *Revista Adopcions, famílies, infàncies*. Núm. 23
https://ddd.uab.cat/pub/afin/afinCAT/afin_a2011m1n23.pdf [Consulta: 1 d'agost de 2017]
- MASSÓ GUIJARRO, E. (2015) «Lactivismo contemporáneo en España: ¿una nueva marea sociopolítica?» *Journal of Spanish Cultural Studies* 16 (1): 1-21
http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14636204.2015.1069074?journalCode=cjsc20#Vf-2Pt_tmko [Consulta: 1 d'agost de 2017]
- PARICIO, J.M. (2004) *Aspectos históricos de la alimentación al seno materno*. Comité de lactancia materna de la Asociación Española de Pediatría (ed.), *Lactancia Materna: guía para profesionales*. Monografías de la AEP nº 5. Madrid
- SOLER, E. (2011) *Lactancia y parentesco. Una mirada antropológica*. Anthropos. Madrid
- YALOM, M. (1997) *Historia del pecho*. Ed. Tusquets. Barcelona